

**ORYANTALİZMDEN OTTOMANİZME:
YENİ NESİL OSMANLI ÇALIŞMALARINA
BİR ÖRNEK ÜZERİNE**

FATİH YEŞİL

(Hacettepe Üniversitesi)

Tarihçiler, düşünce hareketlerinin daha çok siyasî yansımalarını öne çıkartmaya ve onları en küçük ayrıntılarına kadar tasvir etmeye meyyaldirler. Oysa ki, tabiatları gereği zamanla insanların dış dünyaya yönelik algılamalarını derinden etkileyecek birer ideolojik gözlüğe dönüşen fikrî hareketler, yalnızca siyasî yapıların belirli bir yöne doğru evrilmesine ön ayak olmakla kalmayarak, bunun yanı sıra insanların dünya görüşlerini (*Weltanschauung*) şekillendiren araçlar olarak da karşımıza çıkacaklardır. Dolayısıyla felsefî bir pratik olarak tarihçilik mesleği ya da tarih tasarımı üzerinde düşünce hareketlerinin yaptığı etki, tarihçiler için en az siyasî yapıların gelişim ve değişim süreçlerinin ortaya konulması kadar önemlidir. Zîra, her tarihçi çalıştığı tarihî dönemi inşâ ederken aslında biraz da yaşadığı çağın fikrî iklimini inşa ederek, onun gelişimine katkıda bulunur. Bu anlamda birbirleriyle örtüşen süreçler olarak düşünülebilecek tarih yazımı ve çağın fikrî iklimi, hiç kuşkusuz birbirlerini etkileyecektir. Bu sebeple, tarihçinin geçmişe bakarken hangi gözlükleri taktığı ya da hangi temel kabullerden hareket ettiği sadece tarihçinin metnini okuyan kişi için değil, bizâtihi tarihçi için de büyük bir öneme hâizdir. Zîra, algıyı netleştirmek için takılan gözlükler aynı zamanda algıyı etkileyen bir takım kırılmalara da yol açar.¹

¹ İdeoloji ve gözlük arasında kurulan alegoriyi Marx ve Engels'den ödünç alıyorum. Bu konuda bkz. K. Marx-F. Engels, *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*, çev. Sevim Belli, Ankara 1999.

"Aydınlanma" hareketinin "döneme damgasını vuran söylem" olarak,² az önce açıklanmaya çalışılan süreçler çerçevesinde incelenmesi, günümüzde hâlâ tedâvülde olan tarih yazımının şekillenişinin ortaya konulması açısından büyük bir öneme sahiptir. Nitekim XX. yüzyıl tarih yazımının oluşum sürecinde pay sahibi perspektifleri ancak, Aydınlanma düşüncesinden arda kalan derin izleri sürerek tesbit edebiliriz. Zîra çıkış noktası Aydınlanma olan, değişken bir algıdan kurtarılıp mutlaklaştırılarak kanunlaştırılan "gerçekler" (*facts*) paradigması, günümüz tarih yazımında hâlâ geçerliliğini sürdürmektedir.³ Çünkü ne de olsa bunlar "tabîî kanunlar"dır.

Hareketin isminden de anlaşılacağı üzere Avrupa'nın akla dayalı bir toplum olarak aydınlanmış ya da Kant'ın tabiriyle "erginleşmiş" olduğunun, diğer toplumların ise "aydınlanmamış" olduklarının kabulüyle birlikte aslında Avrupa'da önceki dönemlerden çok farklı bir tasarım olarak "öteki" inşâ edilmeye başlanmıştır. Ancak, bu öyle bir ötekidir ki, Avrupa'dan sadece dinî ya da kültürel olarak değil, insan tabiatı, muhakemesi, şeylere bakışı ve olaylar karşısındaki tavrıyla farklıdır. Bu anlamda Luther'in ya da Machiavelli'in resmettikleri "Türk" imajı⁴ ile Voltaire'in penceresinden görünen "Türkler"⁵ en azından epistemolojik olarak bambaşkadır.⁶ İşte tam da bu noktadan itibaren Aydınlanma'nın "öteki" inşasının, zihnî bir ayna olarak tarih yazımında yaptığı yansımanın izi sürülmeye başlandığında, ortaya çıkan ipuçları araştırmacıyı öncelikle modernleşme teorisine götürecektir. Nitekim, kendine Dünya'da varolan diğer toplumları "aydınlatma" görevini biçen Avrupa, özellikle XIX. yüzyılda Dünya'nın çeşitli bölgelerinde hayatlarını sürdürmeye çalışan toplulukları kolonize etmeye ya da dönemin revaçtaki tabiriyle "me-

² Michel Foucault, "Aydınlanma Nedir", *Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden-Osman Akınhay, İstanbul 2000, 162-193.

³ Paul Hamilton, *Historicism*, Londra 1996, 30-50.

⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için şu eserlere müracaat edilebilir: Machiavelli, *Prens*, çev. Nazım Güvenç, İstanbul 1994; Ludwig Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, çev. Kuthan Kahramantürk, İzmir 2000.

⁵ Voltaire, *Türkler, Müslümanlar ve Ötekiler*, ed. Osman Yenseni, İstanbul 1969.

⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki imajı konusunda yapılmış en son çalışma için bkz. Aslı Çırakman, *From The "Terror of the World" to The "Sick Man of Europe": European Images of Ottoman Empire and Society from The Sixteenth Century to The Nineteenth*, New York 2002. Az önce zikredilen kitabın Aydınlanma dönemi Osmanlı imajının konu edildiği, 2., 3. ve 4. bölümleri, *International Journal of Middle East Studies* dergisinin 33. cildinde yayınlanan yazarın bir makalesinde ayrıca özetlenmiştir.

denileştirme"ye başlayacaktır. Bu tür bir medeniyet götürme misyonunun geçmişe yansıtılması ise tarih yazımının doğasını etkileyecek türden bir gelişmedir. Hegel'in⁷ ve Kant'ın⁸ kaleme aldığı metinlerde de net bir biçimde gözlemlenebileceği üzere, zamana bakışın artık geri döndürülemeyecek bir biçimde değişmiş ve tarım toplumlarının dairevî zaman algılamasından doğrusal (*lineer*) bir zaman kavrayışına doğru evrilmiştir.⁹ Bu, Aydınlanma'nın, örtük bir biçimde, tarihî bir olayın zorunlu olarak daha önce vukûbulmuş bir olayın sonucu olduğunu ima eden¹⁰ ve aslında ilerlemeye duyulan sonsuz güveni yansıtan "Neden" sorusunu¹¹ merkeze alan perspektifi birleştğinde ve bütün bu süreç *Aydınlatma* misyonu çerçevesinde düşünüldüğünde, modernleşme teorisinin temelleri de atılmış olur.¹² Artık Avrupa'nın tarihî gerçekleri, aynı zamanda bütün Dünya'nın tarihî gerçekleridir ve relativizmin yaraları, *gerçeklerin* ön plana çıkarıldığı bir zihnî kolonizasyonla sarılmaktadır. Ancak, bu tür bir perspektiften bakılarak inşa edilen tarihin, aslında tarihçi için belki de daha önemli bir soru olan "Nasıl"a cevap veremediği ortadadır.¹³ Bu anlamda bütün toplumların zamanla Batı Avrupa misâli "modernleşeceği/ aydınlanacağı/laikleşeceği" bir cümle ile aynı yollardan geçerek "ilerleyeceği" yolundaki temel kabulün yol açtığı sorunların farkedilmesi uzun sürmemiş ve kısa bir zaman sonra söz konusu "teorinin sefâleti" bütün açıklığı ile gözönüne serilmiştir.

Bununla beraber, söz konusu modernleşme teorisinin Osmanlı araştırmalarında bıraktığı derin izler bugün hâlâ hissedilmektedir. Nitekim, Batı ve

⁷ Nitekim Hegel'e göre tarih, "hiçbir zaman kendini yinelemez; onun hareketleri daireler üzerinden değil, sarmallar üzerinden geçer ve görünüşteki yinelenmeler hep yeni birşey edinmiş olmakla farklılaşmıştır." R. G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer, İstanbul 1990, 124.

⁸ Bu konuda bkz. Gilles Deleuze, *Kant Üzerine Dört Ders*, çev. Ulus Baker, Ankara 2000, 11-38.

⁹ Norbert Elias, *Zaman Üzerine*, çev. Veysel Atayman, İstanbul 2000.

¹⁰ R. G. Collingwood, *a.g.e.*, 94-95.

¹¹ Tarihî illiyet meselesi ve bunun Webergil ve Marksist tarih yazıcılığındaki tesiri hakkında bkz. S. H. Rigby, "Historical Causation: Is One Thing more Important than Another?", *History*, 80(1995), 226-242.

¹² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. C. E. Black, *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, çev. Fatih Gümüüş, Ankara 1989.

¹³ Oryantalistlerin en büyük hataları belki de İslâm toplumlarını anlamaktan ziyade, "neden" sorusunu ön plana çıkartarak açıklamayı tercih etmeleriydi. Oryantalizm konusunda bkz. Edward W. Said, *Şarkiyatçılık, Batı'nın Şark Anlayışları*, çev. Berna Ülner, İstanbul 1999.

ötekinin farklılığı üzerine inşa edilen bu teorinin Osmanlı tarihçiliğinde kendisine yer bulduğu iki önemli çalışma olan Bernard Lewis ve Niyazi Berkes'in eserlerinin¹⁴ döneme dâir standart monografiler olarak yerleri hâlâ tam olarak doldurulamamış; fakat en azından daha sonra yapılan çalışmalarla bu tezin sorunları belirlenmiştir.¹⁵

Aydınlanma'nın, tarih yazımına yaptığı diğer bir etki de yine az önce ortaya konulmaya çalışılan Aydınlanma tasvirinden yola çıkılarak tesbit edilebilir. Bu paradigmaya göre, "aydınlanmamış öteki"nin aydınlanması ya da ilerlemesi, ancak ve ancak "aydınlanmış Avrupa"nın dahliyle mümkündür. Bu anlamda, Batı dışı toplumların Avrupa'dan bağımsız olarak bir "medeniyet" yaratmaları da imkânsızdır.¹⁶ Bu tür bir bakış açısının tarihe yansıtılmasının tabii neticesi ise, "medeniyet"in Avrupa'nın malı olduğu ve ancak Batı'nın diğer toplumları medenileştirebileceği gerçeğidir. Avrupa'da Osmanlı tarihine merakın başladığı XX. yüzyılın başlarında yoğun olarak kullanılan ve aynı yüzyılın ortalarına kadar etkinliğini sürdüren bu yaklaşımı, Osmanlı tarih literatüründeki pek çok eserde görmek mümkündür. Örneğin Gibbons'un¹⁷, Türkler'in Osmanlı İmparatorluğu gibi önemli bir siyasî yapıyı kuramayacakları, bu yapının olsa olsa müslümanlaşmış Grekler tarafından inşa edilebileceği yolundaki tezi¹⁸, aslında sadece aydınlanmış Avrupa/Hristiyanlar'ın diğer toplumları aydınlatabileceği "gerçeği"nden hareket edilerek savunulan bir

¹⁴ Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Londra 1968 ve Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal, McGill University Press 1964.

¹⁵ Burada söz konusu edilen iki önemli çalışmayı yeni yapılan araştırmaların ve yeni teorilerin ışığı altında geliştirme iddasında bulunan bir eserin yazarı bu konuda şunları söylemektedir: "*Modernleşme kavramından haberdar olan tarihçiler, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'deki gelişmeleri bir kere harekete geçti mi dur durak bilmeden ve geriye döndürülemez şekilde ilerleyecek olan akılcı bir Batı sisteminin etkisinde kalmış insanlar ile ilerlemenin yoluna çıkan gelenekçiler ve gericiler arasındaki bir mücadele olarak görmektedirler... (Ancak) XIX. yüzyıl Osmanlısı kesinlikle kendini Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk gelişme aşamasının parçası olarak görmüyordu...*", Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul 1996, 18 ve 20.

¹⁶ Burada insanın aklına ister istemez Hegel'in "*tarihsiz halklar*" kavramı geliyor.

¹⁷ H. A. Gibbons, *The Foundation of The Ottoman Empire*, Londra, Oxford University Press 1916.

¹⁸ Gibbons, ortaya koyduğu bu tezle aslında, bir taraftan yaşadığı dönemin, ırkçı teorilerin derin izlerini taşıyan fikrî iklimine tercüman olurken, diğer taraftan da bu iklimi başka zamanlara ve mekânlara taşıyordu.

tezdi.¹⁹ Bu konuda hemen akla gelen ikinci bir örnek ise H. A. R. Gibb ve H. Bowen'ın kaleme almış oldukları ve ilk cildini iki bölüm halinde yayınladıkları kitaplarıdır.²⁰ Nitekim Gibb ve Bowen'a göre de devşirmelerin, yani sonradan islâmlaşmış hristiyanların devlet teşkilatı içerisinde geri plana atılmaya başladıkları dönemden itibaren Osmanlı Devleti "çökmeye" başlamıştı.²¹ Dolayısıyla, Osmanlı tarihi inşa edilirken hareket edilen Aydınlanma'nın aydınlatma tezi, araştırmacıları yine Gibbons'un eserindekiyle aynı sonuca götürüyordu. Neyse ki, bu tür bir önyargıdan hareketle yapılan araştırmaların ortaya çıkardığı yanlışlar ve yanlış hükümlere karşı tenkidî seslerin yükselmesi çok sürmedi.²²

Fakat Osmanlı tarihine dâir çalışmalarda düzeltilmesi oldukça büyük bir zaman alan ve hâlâ etkisi hissedilen anlayış, Aydınlanma düşüncesinden miras kalan ve aslında yukarıda dile getirilen temel problemlerin de kilit taşı konumundaki "ötekileştirme"dir. Avrupa ve Osmanlı tarihlerini birbirlerinden tamamen kopuk alanlar olarak betimleyen türden bir yaklaşımın, Türkiye'deki Osmanlı araştırmalarda da hâlâ tedâvülde olmasında Türk tarihçilerin formasyonlarının olduğu kadar²³, "biz bize benzeriz"ci bir ideolojik duruşun da²⁴

¹⁹ Gibbons'un Osmanlı Devleti'nin kuruluşu hakkında öne sürdüğü teze en önemli eleştiriler Fuad Köprülü'den gelmişti. Bu konuda bkz. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1994 ve aynı yazar, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, ed. Orhan Köprülü, İstanbul 1981.

²⁰ H. A. R. Gibb-H. Bowen, *Islamic Society and The West*, c. I/I-II, Londra, Oxford University Press 1969.

²¹ Aslında buna benzer bir iddia ile Lybyer'in eserinde de karşılaşırız, Albert H. Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Seuleiman the Magnificent*, Cambridge Mass. 1913

²² Söz konusu bu ön kabule ve bu ön kabülün neticelerine ilk eleştiri yine Batılı bir tarihçiden gelmiştir, Norman Itzkowitz, "Eighteenth Century Ottoman Realities", *Studia Islamica*, XVI(1962), 73-93.

²³ Osmanlı tarihçilerinin Türkiye'deki yetişme tarzları, formasyonları ve genel bir Türk Osmanlı tarihçisi tipolojisi için bkz. Oktay Özel, "Bir Tarih Okuma ve Yazma Pratiği Olarak Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliği", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, İstanbul 2001, 147-160.

²⁴ Osmanlı tarihçiliğinin gelişim sürecini, Türkiye'deki siyasî gelişmeler ve Avrupa tarihçiliğindeki değişimler ile birlikte okuyan önemli bir değerlendirme çalışma için bkz. Halil Berktaş, "The Search for the Peasant in Western and Turkish History/Historiography", *New Approches to State and Peasant in Ottoman History*, ed. Halil Berktaş-Suraiya Faroqhi, Londra 1992, 109-184 (özellikle 149-156).

büyük bir etkiye sahip olduğu belirtilmelidir.²⁵ Ancak, topraklarının büyük bir bölümünün ve başkentinin Avrupa kıtasında bulunduğu ve her nedense Kars'tan önce Belgrad'ı fetheden bir imparatorluğun tarihinin Avrupa tarihinden bağımsız bir şekilde yazılamayacağı hatta düşünülmemeyeceği de ortadadır.²⁶ Bu anlamda son yıllarda gelişen tarih yazımı Osmanlı tarihini Aydınlanma egzotizminin nesnesi olmaktan çıkartarak, Osmanlı Devleti'ni, Rusya ya da Almanya gibi, Avrupa'nın *farklı* bir parçası olarak incelemeye başlamıştır. Osmanlı tarihçiliği için oldukça yeni bir tavır olan bu tür bir yaklaşımın ortaya çıkışında, Batılı tarihçilerin Osmanlı tarihine getirdikleri yeni yaklaşım kadar²⁷, geçmişte Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan bugünün bağımsız devletleri ile geçmişte Osmanlı Devleti ile diplomatik ve ticarî kanallardan temas eden devletlerin arşivlerini yavaş yavaş araştırmacıların kullanımına açmaları ve söz konusu belgelerin giderek artan oranda tarihçiler tarafından kullanımı da etkilidir.

Az önce izah etmeye çalıştığımız çerçevede, Osmanlı tarihini Avrupa tarihinin önemli bir parçası olarak gören ve iki tarihî yapı arasındaki etkileşime vurgu yapan son çalışmalardan birisi de Daniel Goffman'ın kısa bir süre önce yayınlanmış yeni kitabıdır.²⁸ Yazarın ifadesiyle, Osmanlı tarihçiliğinde

²⁵ "Türk'ün Türk'ten başka dostu yoktur", vecizesinden feyz almışçasına Osmanlı tarihini "devşirmeler" ve "Türkler" arasında varolduğu farz edilen bir antagonizma üzerinden okuyan bir çalışma için bkz. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1947 (4 cilt). Burada tabii ki, homojen bir zümre olarak Osmanlı yönetici sınıfı içerisinde hiç bir zaman çatışmaların meydana gelmediği iddia edilmemektedir.

²⁶ Burada vurgulanmaya çalışılan perspektif, Osmanlı Devleti'nin ilerleyerek aydınlandığını öngören modernleşme teorisi temel alınarak Osmanlı tarihini Avrupa tarihine "entegre" etmek değil, fakat iki tarihî yapının tarihin her döneminde birbirleriyle etkileşim içinde olduklarından hareket edilerek inşa edilecek bir Osmanlı tarihidir.

²⁷ Bu konuda akla gelen ilk örnek Habsburg ve Rusya imparatorluklarıyla Osmanlı Devleti'ni aynı metinde buluşturmaya çalışan Virginia Aksan'ın çalışmasıdır. Virginia Aksan, "Locating the Ottomans Among Early Modern Empires", *Journal of Early Modern History*, III(1999), 103-134.

²⁸ Daniel Goffman, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge, Cambridge University Press 2002. Goffman, eserinin "Osmanlımerkezcilik ve Batı" ("Ottomancentrism and The West") isimli giriş bölümünde, Avrupa'nın Dünya'nın merkezi haline geldiği Aydınlanma'dan itibaren birer stereotip olarak önplana çıkarılmaya çalışılan Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun "militarizm", "dinî bağnazlık" gibi özelliklerini sadece Osmanlı İmparatorluğu'na özgü nitelikler olmadığını göstererek temelden bir eleştiriye tâbi tutuyor ve Osmanlı tarihini Avrupa tarihi ile birlikte düşünülmesi gerektiğini savunuyor. Nitekim Osmanlımerkezli perspektif de, yazarın ortaya koyduğu şekliyle, köklerini Aydınlanma'dan alan yaklaşımları bir

ortaya çıkan yeni yaklaşımı, makale ve monografilerin hitab ettiği uzmanların ötesinde, genel okur ve öğrenciler için ulaşılabilir kılma amacıyla kaleme alınmış olan kitab (s. xiii), aynı seriden²⁹ çıkmış olan Quataert'ın çalışmasını³⁰ tamamlayıcı bir niteliktedir. Yazarın daha önceki çalışmalarının derin izlerini taşıyan³¹ ve daha çok Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret, diplomasi, ve şehir hayatı gibi konular üzerinde yoğunlaşan eser, Osmanlı Devleti'nin ve Avrupa devletlerinin içeriye ve dışarıya dönük olarak izledikleri politikalarının, karşılaştırmalı bir perspektif benimsenmediği sürece bir anlam ifade etmeyeceği iddiasını taşımaktadır. Bu sebeple de, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayan kronolojik bir tasnifi takip eden Goffman, Osmanlı İmparatorluğu'nun politik, diplomatik, dinî, toplumsal ve ekonomik kaygılarını Avrupa devletlerinininkilerle ilişkilendirerek açıklamaya çalışıyor. Böylece vurgu, Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasındaki savaşların kronolojik anlatımından ziyâde sosyal organizasyonlara kaydırılmış oluyor. Goffman'ın kitabında gösterdiği şekilde Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa arasındaki ilişkilerin böylesine geniş bir perspektiften ele alınması ise Akdeniz dünyasını, bu zaviyenin gerektirdiği şekilde, iki tarihî varlığın birbirleriyle temas ettikleri ve ilişki kurdukları bir sahneye dönüştürüyor. Dolayısıyla bu iki dünyanın birbirleriyle temas noktaları olan savaşlar, diplomasi, ticaret vs.nin anlatımı da bir amaç olmaktan çıkarak birer araca dönüşüyor. Goffman'ın okuru çıkart-

kenara bırakarak ideolojik duvarların böldüğü Hristiyan Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nu, ideolojik düzeyde varolan farklılıkları reddetmeksizin, aralarındaki ilişkilere vurgu yaparak aynı metinde ele almaktır. Kitapta, öncelikle Osmanlı İmparatorluğu dahilinde yaşayan ve Avrupa ile ticarî ilişkilerde etkin bir rol oynayan "millet"lere yapılan vurgunun temel sebebi de, ilk bakışta yazarın söz konusu iki tarihî varlık arasındaki bağlantıyı ortaya koyabilme çabası olaak gözükmetedir, Goffman, *a.g.e.*, 1-20.

²⁹ Söz konusu edilen, Cambridge University Press'in *New Approaches to European History* (Avrupa Tarihine Dâir Yeni Yaklaşımlar) isimli dizisidir.

³⁰ Donald Quataert, *The Ottoman Empire 1700-1922*, Cambridge Uni. Press 2000 (Türkçesi: *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul 2002).

³¹ Daniel Goffman'ın belli başlı çalışmaları şu şekilde sıralanabilir: *Izmir and the Levantine World, 1550-1650*, Settle, Washington University Press 1990 (Türkçe çev.: İzmir ve Levanten Dünya, çev. Neyyir Kalaycıoğlu- Ayşen Anadol, İstanbul 200); *The Ottoman City Between East and West: İstanbul, İzmir and Aleppo*, Edhem Eldem ve Bruce Masters ile birlikte, Cambridge University Press 1999; *Britons in the Ottoman Empire, 1642-1660*, The University of Washington Press 1998 (Türkçesi: *Osmanlı İmparatorluğunda İngilizler*, İstanbul 2001); "Ottoman Millets in the Early Seventeenth Century", *New Perspectives on Turkey*, 11(1994), 135-158, "The Capitulations and the Question of Authority in Levantine Trade", *The Journal of Turkish Studies*, 10(1986), 155-162.

tuğı, hristiyan ve müslüman toplumları arasındaki çizgilerin iyice belirsizleştiği Akdeniz dünyasındaki tarihî gezintiye ise yine Goffman'ın muhayyel kahramanı Kubad Çavuş eşlik etmekte. Kitabın her bölümünün başında anlatılan Kubad Çavuş'un hikâyesi okuru, konudan uzaklaştırmak bir yana, kimi zaman Topkapı'daki iktidar ilişkilerine, kimi zaman da Venedik zindanlarına götürerek metni, genellikle tarih kitaplarında gözlemlenen kuru anlatımdan kurtarıyor ve okuru Levanten dünyanın içine sokuyor. Konunun okur tarafından daha rahat bir şekilde kavranması için kaleme alınmış bu hikâyenin kahramanının bir çavuş olması ise bir tesadüf değil, yazarın bilinçli bir tercihi olsa gerek. Çünkü çavuşlar, Osmanlı diplomasisinde kalemiyenin ön plana çıkmasından önce, İmparatorluğun iç ve dış yazışmalarını yerlerine ulaştıran ve kimi zaman da diplomatik görüşmelerde kullanılan görevlilerdi.³² Bu sebeple de bir çavuş, XV-XVI. yüzyıl Akdeniz dünyasında yapılacak bir gezinti için bulunmaz bir rehber olarak kabul edilebilir.

Goffman'ın Akdeniz dünyasını yansıtırken, nesnesine bakış açısının önemi kadar, günlükler, seyahatnâmeler ve mektuplar gibi Osmanlı tarihçiliğinde çok fazla tercih edilmeyen kaynak türlerini kullanmakta gösterdiği itina ve başarı da önemlidir.³³ Zira yazarın amacı belirli kişilerin belirli durumlarda nasıl hareket etmiş olabileceklerini, şahsî ilişkilerin karar alma süreçlerinde nasıl bir rol oynadığını, günümüze ulaşan bilgiler temelinde ortaya koyabilmektir. Bu sebeple de şahsî dostlukların, düşmanlıkların, azillerin, çıkarların bir cümle ile insanın günlük hayatında içine gömüldüğü herşeyin yeniden inşa edilmesi gerekmektedir.³⁴ Goffman'ın eserinde bir araya gelen bu iki yaklaşımın metne başarılı bir şekilde yansıtılabilmesi ise öncelikle Osmanlı toplum yapısının ortaya konulması ile mümkün gözükmektedir. Bu sebeple de kitabın "*Osmanlı Dünyasında Devlet ve Toplum*" (*State and Society in the Ottoman World*) başlığını taşıyan ilk kısmı, Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet ve toplumsal organizasyonunu mercek altına alıyor. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun konu edildiği bir bölümle başlayan bu kısımda öncelikle Osmanlılar'ın

³² Çavuşlar ve Osmanlı bürokrasisinde icra ettikleri görevler için bkz. Fuad Köprülü, "Çavuş", *İslam Ansiklopedisi*, III, 362-369.

³³ Goffman, az önce belirtilen vesikaların yanı sıra İngiliz, Venedik ve Osmanlı arşivlerinden de faydalanmıştır.

³⁴ Bu tür bir yaklaşıma daha önce Carter V. Findley (*Kalemiyeden Mülkiyeye, Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, çev. Gül Çağlı Güven, İstanbul 1996) ve Cornell Fleischer'in (*Tarihçi Mustafa Âli, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç, İstanbul 1996) çalışmalarında da rastlamak mümkündür.

kendi geçmişlerini nasıl inşa ettikleri, Colin Imber'in çalışmalarının³⁵ ışığında anlatılmakta ve Osmanlı Beyliği'nin kurulduğu bölgeyi kültürlerin ve dinlerin herc ü merc olduğu bir "middle ground" olarak sunmaktadır.

Daha sonra Osmanlı Devleti'nin ilk fetihlerini ve devlet teşkilatının oluşum sürecini ele alan Goffman, Osmanlı saray hayatını canlı bir şekilde tasvir etmekte ve sultanın kullarının hayat tarzına ve sarayda oluşan kul kültürüne vurgu yapmaktadır. Osmanlı ulemasının ve İmparatorluk sınırları dahilinde faaliyet gösteren tarikatların anlatıldığı satırlar ise okura, aynı dönemde Avrupa'da bulunan benzer kurumlar ile karşılaştırma yapma imkânını sunmaktadır. Goffman, dinî hoşgörünün ve askerî yeniliklerin Osmanlı Devleti'nde iktidarın konsolide olmasını sağladığını belirtmekte ve bu noktada taşra teşkilatının tasvirine geçmektedir. Taşra idaresi ve bununla bağlantılı olarak tahrirlerin konu edildiği satırlarda ise yazar, Osmanlı toprak düzeni ile feodalite arasındaki farklara işaret ederek konuyu genel okur açısından çok daha müşahhas bir hale getirmektedir. Osmanlı şehirlerinin renkli dünyasının kapılarını da açan yazar, milletlerin ekonomik sahadaki faaliyet alanlarına değinerek, onların Osmanlı İmparatorluğu dışında oluşturdukları diasporalar sâyesinde ticarete önplana çıktıklarını göstermektedir. Kitabın ilk kısmının son bölümü ise Osmanlı Devleti'nin İmparatorluğa dönüşüm sürecinin anlatımıyla başlamaktadır. Kanunî Sultan Süleyman ve Yavuz Sultan Selim'in takib ettikleri iç ve dış politikayı konu alan sayfalar, kitabın benimsediği perspektife uygun olarak sadece askerî başarıların anlatımına yer vermemekte, bunların yanı sıra iktisadî ilişkilerin de önemine vurgu yapmaktadır. Yoğun olarak İmparatorluğun doğu ve batı sınırlarındaki fetihlerin ve bunların sosyal yaşamda yaptığı yansımaların anlatıldığı bölümü, XVI.-XVII. yüzyıllarda Osmanlı devlet ve toplum yapısındaki değişmeyi ele alan satırlar takib etmekte ve yazar burada Osmanlı Devleti'nin bu dönemden itibaren "çökmeye" başladığını öne süren tezi³⁶, eleştirel bir bakış açısıyla tartışmaktadır.

"Akdeniz ve Avrupa Dünyalarında Osmanlı İmparatorluğu" (*The Ottoman Empire in The Mediterranean and European Worlds*) isimli kitabın

³⁵ Bu konuda bkz. Colin Imber, "Erken Osmanlı Tarihinde İdealler ve Meşruiyet", çev. Sermet Yalçın, *Kanuni ve Çağı- Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, ed. Metin Kunt-Christine Woodhead, İstanbul 2002, 138-154.

³⁶ Bu teze ilk karşı çıkış Roger Owen'dan gelmişti: Roger Owen, "The Middle East in The Eighteenth Century – An 'Islamic' Society in Decline? A Critique of Gibb and Bowen's *Islamic Society and The West*", *Review of Middle East Studies*, I (1975).

ikinci kısmında ise okur, Kubad Çavuş ile birlikte XVI. yüzyıl Venedik'ine seyahat eder. Nitekim Venedik-Osmanlı siyasî ilişkilerinin, Akdeniz adaları üzerindeki çatışmalar ve ticarî ilişkiler üzerinden anlatıldığı ilk bölümde, konu sadece kronolojik bir olaylar silsilesi olarak değil, iki toplumsal yapının teması olarak ele alınmaktadır. Zîra, adı geçen iki devlet arasındaki siyasî ve ticarî ilişkilerin, Akdeniz'deki sosyal ve ticarî hayatı ne şekilde etkilediği ve diğer Avrupa devletlerinin gelişmeler karşısında aldıkları tavır, Goffman tarafından geniş bir perspektiften bakılarak ele alınmaktadır. Bu bölümün merkezinde, XVI. yüzyıldan itibaren Akdeniz'de el değiştiren adalar yer almaktadır. Kitabın bir sonraki bölümünde, Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşamalarını sürdüren gayrimüslimler ve Osmanlı Devleti'nin izlediği esnek yönetim anlayışı ile bunun Osmanlı ekonomisinde oynadığı rol konu edilmektedir. Gayrimüslim tebaya kitabında özel bir yer ayıran yazara göre *milletler*, iktisadî hayatta oynadıkları rol sebebiyle, aslında tam da Osmanlı dünyasının diğer kültürlerle kesiştiği noktada bulunuyorlardı. Zîra, Goffman'ın gösterdiği şekilde nasıl ki Yahudiler Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile kurduğu ilişkide bir aracı durumundalar ise, Ermeniler de doğu ticaretinde oynadıkları etkin rolle, Osmanlı dünyasını İran ve Hindistan'a bağlıyorlardı. Gayrimüslimlerin Osmanlı dış ticaretinde oynadıkları etkin rolün konu edildiği sayfalar da aynı zamanda uluslararası ilişkiler ile ekonomik yaşam arasındaki derin bağlar mercek altına alınmakta ve bu bağlamda kapitülasyonların ticaret, ekonomi ve diplomasi ilişkisinde nerede durduğu gösterilmektedir. Yerel tüccarların taşra eliti (âyân ve taşra idarecileri) ve İstanbul'da bulunan Osmanlı idarecileri ile kurdukları ilişkiler ve bu ilişkilerin değişen tabiatı ise bu bölümün diğer bir problematiğini oluşturmaktadır. Goffman, Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa arasında değişen güç dengelerini etkileyen iç ve dış unsurları ve değişen ya da el değiştiren ticaret yollarına Osmanlı Devleti'nin verdiği tepkiyi ve daha da önemlisi Osmanlı şehir hayatında ve sosyal yapıda meydana gelen değişimleri, yine karşılaştırmalı bir perspektiften kitabının son bölümünde okurların dikkatine sunmaktadır.

Osmanlı tarihçiliğinde karşılaştırmalı bir perspektiften tarihî nesnenin incelenmesine yönelik tavır, Osmanlı Devleti'ne ve toplumuna çok farklı açılardan bakmaya olanak vermektedir. Bu anlamda Daniel Goffman'ın ele aldığımız yeni kitabı, her ne kadar Osmanlı tarihi için uzman okura yeni bilgiler sağlamıyor olsa da, konuya yaklaşımı ve problemleri ele alış tarzı açısından her tür okura hitab eden önemli bir çalışmadır.